

УДК 631.11

М. В. Шурик,

доктор економічних наук, професор з наукової роботи,

Івано-Франківський університет права ім. Короля Данила Галицького

ПОЛІПШЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ЯК СКЛАДОВА ОПТИМІЗАЦІЇ ВІДТВОРЮВАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ АГРАРНОГО СЕКТОРА

Обґрунтовано потребу запровадження заходів поліпшення земель у аграрному секторі Карпатського макрорегіону. Запропоновано механізм та передумови якісного покращення сільськогосподарських угідь.

The author grounds the needs for introducing footing for improvement of lands in the agrarian sector of the Carpathian macroregion. It offers mechanism and preconditions for qualitative improvement of agricultural lands.

Ключові слова: земельна реформа, добрива, фінансування, паювання, приватизація, бонітет, земельний кадастр.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сільськогосподарські підприємства Карпатського макрорегіону значно зменшили обсяги внесених органічних і мінеральних добрив в розрахунку на 1 га земельної площі. Низька продуктивність сільськогосподарських угідь спричинена також високою питомою вагою надмірно кислих земель у загальному їх обсязі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Лейтмотивом земельної реформи в сільськогосподарському секторі Карпатського макрорегіону була приватизація та пошук справжнього господаря, власника земель. В результаті запровадження таких заходів трансформації власності на земельні угіддя АПК було повністю зруйновано сільськогосподарські підприємства колективної та державної форм власності. Натомість домінуючими, або такими, що найбільше відповідають вимогам ринкової економіки, на думку тодішніх провідників земельної реформи, повинні стати фермерські та приватні господарства, господарські товариства, сільськогосподарські ко-

оперативи тощо. Принагідно зазначимо, що в пошуках власника в абсолютній своїй більшості практично до уваги не брали заходи, спрямовані на потребу поліпшення, збереження та охорону сільськогосподарських угідь. Результатом практично некерованого процесу запровадження приватної форми власності на землю в Україні власнику практично були надані необмежені права на розпорядження землею та майном, при цьому його обов'язки перед суспільством, включно зі сферою праці, зведені до мінімуму [6, с. 99]. Результати приватизації в Карпатському макрорегіоні засвідчують, що очікуваних позитивних результатів у зв'язку з використанням, а особливо поліпшенням сільськогосподарських земель, не досягнуто. Доводиться констатувати, що приватизація ще не продемонструвала в наших умовах серйозних економічних успіхів, що ефективний власник поки не з'явився, за окремими винятками [1, с. 90].

Трансформація земельних відносин, що в своїй основі була спрямована на приватизацію в Карпатському макрорегіоні не створила та-

кож передумов становлення та розвитку новітніх сільськогосподарських підприємств, оскільки основними власниками земель стали домогосподарства. Нині в досліджуваному макрорегіоні в підпорядкуванні господарств населення знаходиться більше як 2/3 продуктивних сільськогосподарських угідь. Більшість сільськогосподарських підприємств нині не може налагодити ефективне ведення господарства, оскільки мають у підпорядкуванні незначну частину продуктивних угідь. Нині в Україні разом з фермерськими господарствами налічується 53,3 тис. сільськогосподарських підприємств, з них 36 тис. господарств із середньою площею сільськогосподарських угідь 29,3 га, 10,6 тис. — 395 га і 6,7 тис. — 2400 га [7, с. 83]. Мова йде в даному випадку виключно про заходи в зв'язку зі створенням сільськогосподарських підприємств ринкового типу.

Одним із найважливіших регулюючих документів, основне призначення якого полягає у проведенні заходів, спрямованих на поліпшення земель, є землеустрій. Сформований належним чином землеустрій слугує основою формування адекватного Земельного Кадастру. Верховною Радою України в 2003 році було прийнято Закон "Про землеустрій", але роботи із землеустрою сільськогосподарських підприємств, а також землеволодінь і землекористувань інших категорій земель припинено. У переважній більшості сільських та селищних рад відсутні оновлені проекти землеустрою. Припинена робота по формуванню автоматизованої системи державного земельного кадастру, яка мала б забезпечити результати земельної реформи [2, с. 8]. Таким чином, процес поліпшення земель в аграрному секторі значною мірою гальмується відсутністю об'єктивної інформації щодо нинішнього стану і складу ґрунтів. Принагідно зазначимо, що ринкова модель відтворення земельних ресурсів не може успішно функціонувати лише завдяки проведенню заходів, спрямованих на використання земель. Відтворювальний процес передбачає також обов'язковість проведення робіт у зв'язку з поліпшенням, збереженням та охороною, що засвідчує важливість та значущість досліджуваної проблеми.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Дослідити та оцінити виконання заходів поліпшення земель сільськогосподарськими підприємствами Карпатського макрорегіону. Запропонувати механізм та найважливіші передумови, запровадження яких забезпечуватиме покращення сільськогосподарських угідь.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Поліпшення земель є однією із найважливіших складових процесу відтворення земельних ресурсів. Земля як головний засіб аграрного сектора економіки має закладений природою певний потенціал, який в процесі продуктивного використання сільськогосподарських угідь поступово вичерпується. Інакше кажучи, відтворення земельного ресурсу пов'язане з явищем зносу, що потребує, в свою чергу, проведення заходів відновлення та поліпшення. Знос земельних ресурсів є результатом не лише продуктивного їх використання, а зумовлюється впливом техногенних та антропогенних чинників, які часто призводять до отруєння, засмічення, забруднення, появи в ґрунті інгредієнтів, дія яких призводить до появи надмірно кислих або лужних земельних площ.

Погіршення стану земель часто спричиняється також порушенням або відсутністю сівозмін, надмірно інтенсивним використанням посівних площ, запровадженням продуктів генної інженерії, швидким зростанням вилучених з обігу земельних ділянок (паїв), порушенням оптимальності між кількістю внесених органічних і мінеральних добрив тощо. Особливо значної шкоди завдають сільському господарству покинуті та незадіяні власниками земельні паї, що заростають кущами, чагарниками, дикими рослинами-мутантами. Нині значно інтенсифікувались деструктивні процеси всередині землі через природні порушення окультурених раніше продуктивних сільськогосподарських угідь. Насамперед це стосується швидкої регенерації старих і появи нових ярів, збільшення кількості земельних ділянок, кут нахилу яких перевищує допустимі нормативи їх використання на тих земельних угіддях, які знаходилися раніше в продуктивному сільськогосподарському обігу. Зрозуміло, що земля, яка тривалий час не перебуває в активному продуктивному використанні, втрачає набуту родючість. Відновлення її для потреб вирощування сільськогосподарських культур потребуватиме значних трудових і матеріальних затрат.

Поліпшення сільськогосподарських угідь, як відомо, традиційно забезпечується завдяки внесенню в ґрунт достатньої кількості органічних і мінеральних добрив, в результаті чого поповнюються запаси інгредієнтів продуктивності. Треба зазначити, що покращення складу ґрунтів завдяки внесенню достатньої кількості добрив сільськогосподарськими підприємствами не забезпечується. Офіційні дані статистики засвідчують, що частка удобрених площ сільськогосподарськими підприємствами Карпатського макрорегіону під урожай 2007 року залишається невисокою (табл. 1).

Таблиця 1. Удобрена площа під урожай 2007 року в сільськогосподарських підприємствах Карпатського макрорегіону¹

	Посівна площа, тис. га	Мінеральні добрива		Органічні добрива	
		удобрена площа, тис. га	частка удобреної площі, тис. га	удобрена площа, тис. га	частка удобреної площі, тис. га
Закарпатська	24.6	17.6	71.5	1.3	5.3
Івано-Франківська	69.1	45.8	66.3	2.5	3.6
Львівська	168.3	117.1	69.6	6.3	3.7
Чернівецька	81.9	44.3	54.1	3.0	3.7
Разом по макрорегіону	343.9	224.8	65.4	13.1	3.8

¹Розраховано нами: Стат. збірник "Довкілля України". Держкомстат. Відп. за вип. О. М. Прокопенко. — Київ, 2008.

Найбільше добрив у 2007 році було внесено під посівні площі в Закарпатській області. Разом з тим, зважаючи на те, що посівна площа земель у досліджуваному регіоні є найменшою і сільськогосподарські підприємства надають перевагу мінеральним добривам, оцінювати однозначно позитивно досягнутий результат не можна. Відомо, внесення мінеральних добрив призводить до підвищення продуктивності земель завдяки посиленню процесів мінералізації земель, що в свою чергу призводить до погіршення, а не покращення ґрунтів. Таким чином, мінеральні добрива забезпечують тимчасовий економічний ефект за рахунок зниження природних інгредієнтів родючості. Аналіз складу та кількості внесених добрив сільськогосподарськими підприємствами в Карпатському макрорегіоні засвідчує, що більшість із них надає перевагу азотним добривам, які, як відомо, стимулюють ріст сільськогосподарських культур (табл. 2).

Оцінка обсягу та складу добрив, що вносяться нині сільськогосподарськими підприємствами, засвідчує, що ними в розрахунок на 1 га вноситься нині мінеральних добрив в 5 разів

Таблиця 2. Внесення мінеральних і органічних добрив під урожай 2007 року сільськогосподарськими підприємствами Карпатського макрорегіону²

	Внесено мінеральних добрив у перерахунку на 100% поживних речовин				Внесено органічних добрив		
	всього, тис. ц	в тому числі			на 1 га посівної площі, кг	всього, тис. т	на 1 га посівної площі
		азотних, тис. ц	фосфорних (включаючи фосфоритну муку), тис. ц	калійних, тис. ц			
Закарпатська	23.2	15.0	4.4	3.9	94	21.9	0.9
Івано-Франківська	49.4	31.0	9.1	9.3	72	90.9	1.3
Львівська	175.7	87.4	37.2	51.1	104	147.4	0.9
Чернівецька	30.7	17.9	6.6	6.2	38	102.9	1.3
Разом по макрорегіону	279.0	151.3	57.3	70.5	81.1	363.1	1.05

²Розраховано нами: Стат. збірник "Довкілля України". Держкомстат. Відп. за вип. О. М. Прокопенко. — Київ, 2008. — С. 103.

менше, ніж у країнах ЄС [5, с.85]. Безперечно, що в даному випадку збереження землі забезпечується природним шляхом завдяки зменшенню антропогенного впливу людського фактора.

Особливо мало використовують сільськогосподарські підприємства для потреб покращення земельних угідь органічні добрива. Насамперед це стосується гною. При потребі щорічно

вносити на 1 га посівної площі щонайменше 13—15 — фактична її величина становить лише 1 тону. Більше того, як показують розрахунки, зважаючи на негативну динаміку щорічного зменшення поголів'я ВРХ в аграрному секторі досліджуваного макрорегіону, в найближчій оглядовій перспективі сформована тенденція збережеться, оскільки виробництво тваринницької продукції уже тривалий час є збитковим.

Реанімація тваринницької галузі АПК потребує обов'язкового запровадження та посилення регуляторного впливу держави та місцевих органів самоврядування, спрямованих на забезпечення прибуткової діяльності сільськогосподарських підприємств усіх форм власності.

Нарощування виробництва та збільшення обсягів внесення органічних добрив у Карпатському макрорегіоні тісно корелює також з потребою розширення органічного землеробства, розвиток якого нині швидко поширюється. Без органічних добрив запровадження засад органічного землеробства на землях сільськогосподарських підприємств унеможливлене. Взагалі поліпшення земель завдяки внесенню достатньої кількості саме органічних добрив

слід віднести до стратегічних напрямків, який потребує обов'язкової реанімації тваринницької галузі. Потреба швидкого запровадження органічного землеробства, зважаючи на його важливість, визначається Державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015 року, якою передбачено довести обсяг

частки органічної в загальному обсязі валової продукції сільського господарства до 10 відсотків [4, с. 7].

Магістральним напрямком поліпшення сільськогосподарських угідь у АПК Карпатського макрорегіону є також проведення заходів по розкисленню земель, оскільки значна частина сільськогосподарських угідь відноситься до групи надмірно кислих. Кислі землі, як відомо, негативно впливають на продуктивність значної частини сільськогосподарських культур. Найбільш поширеним нейтралізуючим інгредієнтом кислотності вважається вапняк, вапняне борошно. Відомо, що в період функціонування колгоспів та радгоспів як типових представників сільськогосподарських підприємств радянської економічної системи вапнування земель забезпечувалось спеціалізованими інституціями за рахунок коштів держави. Уже в той час, незважаючи на порочність командно-адміністративної системи, правляча верхівка усвідомлювала важливість та потребу поліпшення земель за рахунок централізованих фондів держави. Таким чином, проведення заходів з розкислення земель значною мірою залежить від джерел та обсягу фінансування. Принагідно зазначимо, що земельна реформа в аграрному секторі практично позбавила фінансування заходів у зв'язку з проведенням робіт по розкисленню земель за рахунок коштів держави. Нині сільськогосподарські підприємства досліджуваного макрорегіону розв'язують проблеми поліпшення земельних угідь самотужки, за рахунок власних обмежених фінансових ресурсів. Саме тому мізерними залишаються обсяги вапнування та площі, на які вносилося вапняне борошно (табл. 3).

Зважаючи на те що в окремих районах досліджуваного макрорегіону питома вага надмірно кислих ґрунтів у аграрному секторі складає близько 90% від їх загальної кількості, потреба вапнування є більш ніж нагальною.

Поліпшення земельних угідь сільськогосподарськими підприємствами завдяки внесенню достатньої кількості органічних добрив, про-

ведення заходів вапнування ґрунтів, запровадження органічного землеробства є достатньо капіталомісткими заходами, що потребують значних коштів та праці. Разом з тим поліпшення сільськогосподарських угідь у досліджуваному макрорегіоні можна забезпечити відносно простішим шляхом. Насамперед це стосується запровадження сівозмін, збільшення в структурі сільськогосподарських угідь площ, зайнятих під сіножатями, пасовищами, багаторічними насадженнями, вилучення з обігу найбільш забруднених і засмічених земель, проведення заходів по формуванню оптимального землеустрою, переведення земельних господарств на посів районованих сільськогосподарських культур тощо.

Перспективу покращення земель, особливо в умовах ринкової моделі економіки в досліджуваному макрорегіоні слід будувати в руслі вимог концепції сталого розвитку, що була прийнята світовою спільнотою на конференції ООН в Ріо-де-Жанейро в 1992 році. Вибір цієї концепції забезпечується на основі ідеології балансу інтересів поколінь у рамках парадигми, що диктує справедливий (нехижацький) розподіл обмежених природних ресурсів, які виступають у формі природних благ [3, с. 10].

Реалізація заходів покращення земель, відповідно до вимог концепції сталого розвитку, потребує перш за все змінити ставлення окремих суб'єктів діяльності до землі, оскільки вона, як відомо, є живим організмом, який потребує адекватного відношення людини до неї. Землю не можна обманути, оскільки її поліпшення забезпечує, як правило, адекватний результат. Очевидним є те, що надмірно споживацьке ставлення людини до неї призведе до погіршення потенційних можливостей її продуктивності. Взаємовідносини в природі, суспільстві, їх оптимальність забезпечується виключно через збалансованість потреб суб'єктів господарювання на землі та можливостей земельних ресурсів. Порушення встановленого природою балансу у зв'язку з поліпшенням земель негативно впливатиме на відтворювальний процес для теперішнього та майбутнього поколінь. Саме тому використання земельних угідь в сільськогосподарських підприємствах досліджуваного Карпатського макрорегіону доцільно будувати шляхом поєднання їх із заходами збереження, поліпшення та охорони. Порушення цих органічних складових відтворення земельних ресурсів призведе в кінцевому підсумку до непередбачуваних результатів.

Таблиця 3. Проведення вапнування ґрунтів у 2007 році сільськогосподарськими підприємствами Карпатського макрорегіону³

	Проведено Вапнування ґрунтів, тис. га	Внесено вапняного борошна та інших вапнякових матеріалів, тис. т
Закарпатська	2.5	8.1
Івано-Франківська	0.3	1.0
Львівська	0.1	0.5
Чернівецька	0.8	3.5
Разом по регіону	3.7	13.1

³Розрах. нами: Стат. збірник "Довкілля України". Держкомстат. Відп. за вип. О. М. Прокопенко. — Київ, 2008.

ВИСНОВКИ

Відтворення земельних ресурсів аграрного сектора економіки є складним процесом, який органічно поєднує їх використання, поліпшення, збереження та охорону. Від того, наскільки зазначені складові збалансовані між собою, значно залежить реалізація основного призначення землі — задоволення потреб нинішнього та майбутніх поколінь. Порушення природного балансу відтворення будь-якого із них в кінцевому рахунку призведе до негативних результатів. Саме тому відношення суб'єктів підприємницької діяльності до земельних ресурсів має враховувати як обов'язкову складову проведення заходів, спрямованих на їх збереження, поліпшення та охорону.

Аналіз відтворення земельних угідь у сільськогосподарських підприємствах Карпатського макрорегіону засвідчує про недостатню увагу суб'єктів господарювання до розв'язання проблем поліпшення земель. Насамперед це стосується зменшення кількості внесених органічних добрив та кількості удобрених посівних площ під урожай 2007 року. При потребі вносити щонайменше 13—15 т/га, фактична величина складає лише 1 тонну, а частка удобреної площі не перевищує 3,8%. Зрозуміло, що оцінка ефективності відтворення земельних ресурсів з урахуванням заходів їх поліпшення сільськогосподарськими підприємствами не є високою.

Поліпшення земель сільськогосподарськими підприємствами досліджуваного макрорегіону потребує також збільшення кількості поголів'я худоби завдяки підвищенню ефективності розвитку тваринницької галузі. Нині тваринництво не набуло належного розвитку.

З метою подолання негативних тенденцій потрібно реанімувати та стимулювати тваринництво, яке при створенні адекватних умов забезпечуватиме не лише виробництво достатньої кількості молочних і м'ясних продуктів, але й сприятиме поліпшенню земельного фонду сільськогосподарських підприємств за рахунок збільшення кількості внесених органічних добрив (гною).

Успішний розвиток тваринницької галузі одночасно створить передумови запровадження в досліджуваному макрорегіоні органічного землеробства. Взагалі розвиток рослинницької та тваринницької галузей органічно корелює між собою. Поліпшення земель призводить до підвищення їх продуктивності, збільшення обсягів виробництва продукції землеробства забезпечує передумову ефективного розвитку тваринництва.

Поліпшення земель в сільськогосподарських підприємствах Карпатського макрорегіону полягає також у проведенні заходів з розкислення ґрунтів. Нині зазначену проблему окремі сільськогосподарські підприємства вирішують самотужки, оскільки держава самоусунулась від проведення робіт по розкисленню земель. Зважаючи на те що більшість з них перебувають у незадовільному фінансовому стані, заходи по нейтралізації кислотності земель виконуються недостатньо. Зменшення кількості кислотних угідь повинна забезпечуватись шляхом безпосереднього втручання відповідних державних інституцій у цей процес, оскільки земля є загальнонаціональним стратегічним ресурсом. Потрібно особливо на перших порах повернутися до практики проведення вапнування земель за рахунок коштів бюджету, як це мало місце в умовах командно-адміністративної економіки.

Покращення земель у АПК досліджуваного макрорегіону потребує також проведення робіт по нарізанню сівозмін, вилученню з обігу малопродуктивних та надмірно забруднених земель, формування сільськогосподарських підприємств ринкового типу, які би організували відтворювальний процес земельних ресурсів забезпечуючи при цьому відповідний баланс.

Література:

1. Архангельський Ю., Радзівський О. Про ефективність приватизації в Україні // Економіка України. — 2008. — № 9. — С. 86-91.
 2. Бородіна О. М. Державне сприяння розвитку аграрного сектора економіки: виклики часу // Економіка та держава. — 2006. — № 5. — С. 8—11.
 3. Василенко В. Методологія економічної діагностики регіонів // Економіка України. — 2008. — № 9. — С. 4—17.
 4. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року // Економіка АПК. — 2007. — № 11. — С. 3—57.
 5. Могильний О. М. Стратегія європейського союзу щодо підвищення рівня зайнятості в аграрній сфері // Економіка та держава. — 2006. — № 4. — С. 83—88.
 6. Нестерчук Ю. О. Інститут приватної власності та інтеграційні процеси в АПК // Економіка АПК. — 2007. — № 5. — С. 96.
 7. Підлісецький Г. Економічні проблеми технічного забезпечення сільського господарства // Економіка України. — 2008. — № 11. — С. 81—87.
- Стаття надійшла до редакції 10.03.2009 р.*